

Tonga

LAO KI HE 'INIVESI MULI

VAHE 38.18

Tohi Lao Fakatonutonu 2015

LAO KI HE 'INIVESI MULI

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa nounou.....	5
2	'Uhinga'i Lea.....	5
3	'Inivesi 'a e ngaahi pisinisi 'Inivesi Muli.....	6
4	Lisi Tuku Makehe mo e Lisi Fakangatangata.....	7
5	Tohi Fakamo'oni lesisita 'inivesi muli.....	7
6	Ngaahi fatongia 'o e 'Ofisa Pule Ngaue.....	7
7	Kole ki ha tohi fakamo'oni.....	7
8	Foaki pe ta'e tali 'o ha tohi fakamo'oni.....	7
9	Foaki 'o e mafai.....	8
10	Fuoloa 'o e tohi fakamo'oni.....	8
11	Kaniseli 'a e tohi fakamo'oni.....	8
12	Totonu 'a e ma'u tohi fakamo'oni' ke fanongoa.....	8
13	Hiki 'o e tohi fakamo'oni.....	9
14	Ngaahi Tangi.....	9
15	Ngaahi hia mo e ngaahi tautea.....	9
16	Ngaahi fakapapau faka'inivesi.....	9
17	Ngaahi fokotu'utu'u fakataimi.....	10
18	Ngaahi Tu'utu'uni.....	10

LAO KI HE 'INIVESI MULI

KO E LAO FEKAU'AKI MO E 'INIVESI MULI¹

Kamata'anga [2 'o 'Epeleli 2007]

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he 'Inivesi Muli'.

2 'Uhinga'i Lea

'I he Lao' ni, tukukehe ka fiema'u ha toe 'uhinga kehe 'i hono tu'unga' —

“**tohi fakamo'oni**” ‘oku ‘uhinga ki ha tohi fakamo'oni lesisita 'inivesi muli 'i he kupu 8 pea 'oku kau heni ha tohi fakamo'oni fakangatangata;

“**Ofisa Pule Ngaue**” ‘oku ‘uhinga ki he 'ofisa pule ngaue 'a e Pule'anga' 'oku ne tokangaekina e fefakatau'aki;²

“**Konivesio ki he Felotoi ki he Ngaahi Fakakikihi Faka'inivesi**” ‘oku ‘uhinga ki he Konivesio na'e fakamo'oni 'i 'i Uasingatoni DC, 'Amelika 'i he 'aho 3 'o e Fepueli 1978 pea na'e tali 'e Tonga 'i he 'aho 21 'o Ma'asi 1990;

“**pisinisi 'inivesi muli**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha 'inivesi muli 'oku ne fakahoko ha ngāue 'i he taumu'a ke ma'u mai ha tupu 'i he fefakatau'aki, komeesi pe ngaue'anga', pea 'oku kau heni ha ngāue fakanima poto, ngāue faka'atamai pe ha ngāue kehe;

“**lesisita 'inivesi muli**” ‘oku ‘uhinga ki he lesisita 'o e ngaahi tohi fakamo'oni 'i he kupu 6;

“**taha 'inivesi muli**” ‘oku ‘uhinga —

- (a) kapau ko ha taha fakafo'ituitui - ki ha taha 'oku 'ikai ko ha taha Tonga pea 'oku 'ikai ke nofo 'i he Pule'anga' ni;

- (b) kapau ko ha paatināsipi pe ha kaungā pisinisi ta'elesisita fakakautaha - ki ha pisinisi 'a ia 'oku pule'i 'a e lahi ange 'i he 25% 'o e 'inivesi' 'e ha taha 'oku 'ikai ko ha taha Tonga pea 'oku 'ikai ke nofo 'i he Pule'anga' ni;
- (c) kapau ko ha kautaha —
- (i) ki ha kautaha kuo lesisita 'i ha fonua 'i muli; pe
- (ii) ki ha kautaha 'oku lesisita 'i Tonga 'a ia 'oku pule'i 'e ha taha 'oku 'ikai ko ha taha Tonga 'a e lahi ange 'i he 25% 'o e ngaahi 'inasi paloti 'a e kautaha';

“**Minisitā**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisitā ‘oku ne tokangaekina e Fefakatau‘aki’;³

“**Potungāue**” ‘oku ‘uhinga ki he Potungāue ‘oku’ne tokangaekina e fefakatau‘aki’;⁴

“**ngāue ‘oku tapui**” ‘oku ‘uhinga ki ha ngāue fakapisinisi kuo fakamahino‘i ‘i he Tepile I ki he Lao ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi;

“**ngāue tuku makehe**” ‘oku ‘uhinga ki ha ngāue fakapisinisi ‘oku kau ‘i he Lisi Tuku Makehe;

“**Lisi Tuku Makehe**” ‘oku ‘uhinga ki he lisi ‘o e ngaahi ngāue fakapisinisi ‘oku ngofua ke tu‘utu‘uni ‘i he Ngaahi Tu‘utu‘uni ‘i he Lao’ ni mei he taimi ki he taimi;

“**ngāue fakangatangata**” ‘oku ‘uhinga ki ha ngāue fakapisinisi ‘oku kau ‘i he Lisi Fakangatangata;

“**tohi fakamo‘oni fakangatangata**” ‘oku ‘uhinga ki ha tohi fakamo‘oni lesisita ‘inivesi muli ‘i he kupu 8 fekau‘aki mo ha ngāue fakapisinisi ‘oku ne fakahoko ‘a e ngaahi tu‘unga kuo tu‘utu‘uni ki he ngaahi ngāue fakangatangata’;

“**Lisi Fakangatangata**” ‘oku ‘uhinga ki he lisi ‘o e ngaahi ngāue fakapisinisi ‘a ia ‘e ala tu‘utu‘uni ‘i he Ngaahi Tu‘utu‘uni ‘i he Lao’ ni mei he taimi ki he taimi;

“**taha ‘inivesi Tonga**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha Tonga pe ha sino fakakautaha kuo lesisita ‘i Tonga.

3 ‘Inivesi ‘a e ngaahi pisinisi ‘Inivesi Muli

- (1) Fakatatau ki he Lao’ ni, mo ha lao kehe, ‘e ngofua ke fakahoko ‘e ha pisinisi ‘inivesi muli ha ngāue fakapisinisi ‘i Tonga ‘a ia ‘oku ‘ikai ko ha —
- (a) ngāue tuku makehe; pe
- (b) ngāue ‘oku tapui.
- (2) ‘E ngofua ke fakangāue‘i ha tangata‘i fonua muli ‘e ha taha ‘oku ne fakahoko ha ngāue tuku makehe kapau ‘oku ‘ikai tapui ‘a e taha tangata‘i fonua muli ko ia’ mei ha‘ane fakahoko ‘a e ngāue ko ia’ ‘o fakatatau ki he Lao ki he Kakai Hū Mai’ mo ha lao kehe.

- (3) Fakatatau ki he kupu 5, 'e ngofua ke fakahoko 'e ha pisinisi 'inivesi muli ha ngāue fakangatangata kapau 'oku fakahoko 'e he pisinisi 'inivesi muli' 'a e ngaahi tu'unga kuo tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni.

4 Lisi Tuku Makehe mo e Lisi Fakangatangata

- (1) Kuo pau ke fokotu'u mo tauhi 'e he Minisitā ha Lisi Tuku Makehe 'o fakahā ai 'a e ngaahi ngāue fakapisinisi 'oku tuku makehe ma'ae kau 'inivesi Tonga' pē.
- (2) Kuo pau ke fokotu'u mo tauhi 'e he Minisitā ha Lisi Fakangatangata 'o fakahā ai 'a e ngaahi ngāue fakapisinisi 'oku ngofua ke fakahoko 'e ha pisinisi 'inivesi muli' 'okapau 'oku ne fakahoko 'a e ngaahi tu'unga kuo tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni'.

5 Tohi Fakamo'oni lesisita 'inivesi muli

- (1) Kuo pau ke ma'u mai mo tauhi 'e he pisinisi 'inivesi muli kotoa pē ha tohi fakamo'oni lesisita 'inivesi muli 'oku kei 'aonga 'a ia kuo foaki 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' 'i he Lao' ni.⁵
- (2) Kuo pau ke 'i he foomu kuo tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni' 'a e tohi fakamo'oni'.

6 Ngaahi fatongia 'o e 'Ofisa Pule Ngaue

Kuo pau ke tokanga 'i 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' 'a hono —

- (a) fokotu'utu'u 'o e Lisi Tuku Makehe' mo e Lisi Fakangatangata';
- (b) ma'u mai mo e fakahoko 'o e ngāue ki he ngaahi kole ki he ngaahi tohi fakamo'oni';
- (c) foaki 'o e ngaahi tohi fakamo'oni';
- (d) fokotu'u mo tauhi ha lesisita 'o e ngaahi tohi fakamo'oni';
- (e) muimui 'i 'o e ngaahi 'inivesi muli 'i Tonga'; mo
- (f) fakapapau 'i 'oku muimui pau 'a e ngaahi pisinisi 'inivesi muli' ki he Lao' ni mo e Ngaahi Tu'utu'uni'.⁶

7 Kole ki ha tohi fakamo'oni

Kuo pau ke fakahoko 'i he foomu kuo tu'utu'uni' ha kole ki ha tohi fakamo'oni.

8 Foaki pe ta'e tali 'o ha tohi fakamo'oni

- (1) Fakatatau ki he kupu si' i (2), kuo pau ke fakakaukau 'i 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' 'a e kole taki taha mo tu'utu'uni 'i he vave taha 'e ala lava' pe 'e ta'e tali 'a e kole' pe 'e foaki ha tohi fakamo'oni'.⁷

- (2) Kuo pau 'e 'ikai ke foaki ha tohi fakamo'oni fekau'aki mo ha ngāue fakapisinisi 'a ia ko ha ngāue 'oku tapui, ngāue tuku makehe, pe ha ngāue fakangatangata 'a ia 'oku 'ikai ke fakatatau ki he ngaahi tu'unga 'oku ngaue'aki ki ha ngāue fakapisinisi pehē.
- (3) Kuo pau ke fakahā 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' 'i ha tohi ki ha taha 'oku 'ikai tali 'ene kole' 'a e ngaahi tu'unga na'e 'ikai ke tali ai 'ene kole'.⁸
- (4) Kuo pau ke tohi 'i 'i he tohi fakamo'oni fakangatangata kuo foaki 'i he kupu si 'i (1) 'a e lisi 'o e ngaahi tu'unga kuo tu'utu'uni'.

9 Foaki 'o e mafai

E ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngaue', 'i ha tohi, ke ne foaki ha ni'ihii pe ko e kotoa 'o hono ngaahi mafai 'i he Lao' ni ki ha 'ofisa 'o e Potungāue 'e toko taha pe toko lahi ange.⁹

10 Fuoloa 'o e tohi fakamo'oni

- (1) Fakatatau ki he kupu 11 kuo pau ke 'aonga ha tohi fakamo'oni mei he 'aho 'o hono foaki' 'o a'u ki he 'osi 'a e ngāue fakapisinisi 'oku kau ki ai'.
- (2) Kuo pau ke 'osi 'a e 'aonga 'o ha tohi fakamo'oni kapau 'oku 'ikai ke kamata 'a e ngāue fakapisinisi 'oku foaki ia ki ai' 'i loto 'i he ta'u 'e 1 mei he 'aho 'o hono foaki 'o e tohi fakamo'oni ko ia'.

11 Kaniseli 'a e tohi fakamo'oni

'E ngofua ke kaniseli 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' ha tohi fakamo'oni kapau —

- (a) na'e hā 'i he kole' ha fakamatala matu'aki takihala pe ha fakamatala loi;
- (b) 'oku fakahoko 'e he pisinisi 'inivesi muli' ha ngāue 'oku tapui pe ha ngāue fakangatangata; pe
- (c) 'oku maumau' i ha tu'unga kuo hilifaki 'i he Lao ni' pe Ngaahi Tu'utu'uni.¹⁰

12 Totonu 'a e ma'u tohi fakamo'oni' ke fanongoa

Kuo pau 'e 'ikai ke kaniseli ha tohi fakamo'oni 'i he Lao' ni kae'oua ke tomu'a 'oange ha faingamālie 'o e taha ma'u tohi fakamo'oni' ke fanongoa 'e he 'Ofisa Pule Ngaue'.¹¹

13 Hiki 'o e tohi fakamo'oni

- (1) 'E ngofua ki ha pisinisi 'inivesi muli 'oku ma'u tohi fakamo'oni ke ne kole ki he 'Ofisa Pule Ngaue' ki ha fakangofua ke hiki 'a e tohi fakamo'oni' ki ha pisinisi 'inivesi muli kehe.¹²
- (2) Kuo pau ke fai ha kole 'i he kupu si'i (1) 'o fakatatau ki he foomu mo e founda kuo tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni'.
- (3) Kuo pau 'e 'ikai ke fakangofua 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' ha kole ke hiki ha tohi fakamo'oni kae'oua ke fakakakato 'e he pisinisi 'inivesi muli 'a ia 'oku hiki ki ai' 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao' ni.¹³

14 Ngaahi Tangi

- (1) 'E ngofua ki ha pisinisi 'inivesi muli 'a ia kuo 'ikai foaki ha'ane tohi fakamo'oni ke ne tangi ki he Minisitā 'a ia kuo pau ke ne fakahā mo fokotu'u ha Taha Fakatonutonu ke ne tu'utu'uni fekau'aki mo e tangi'.
- (2) Kuo pau ke 'oatu 'e he Taha Fakatonutonu ha tu'utu'uni tohi 'o e tu'utu'uni 'o e tangi' pea kuo pau 'e aofangatuku 'a e tu'utu'uni ko ia'.
- (3) 'E ngofua ki ha pisinisi 'inivesi muli 'a ia kuo kaniseli 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' 'ene tohi fakamo'oni' 'i he kupu 11 ke ne tangi ki he Fakamaau'anga Lahi' fekau'aki mo e tu'utu'uni ke kaniseli 'a e tohi fakamo'oni' pea kuo pau ke ta'ofi fakataimi 'a e kaniseli ko ia' 'o fakatatali ki he ola 'o e tangi'.¹⁴

15 Ngaahi hia mo e ngaahi tautea

Ko ha taha 'oku ne maumau'i ha ni'ihi 'o e tu'utu'uni 'a e Lao ni 'oku ne fai ha hia, pea 'oku ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pea ka 'ikai ke totongi ki he ngāue popula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 18.

16 Ngaahi fakapapau faka'inivesi

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e "Arbitration Act 1996 (UK)" ki ha fakatonutonu 'i he Lao' ni.
- (2) Fakatatau ki he Lao'ni mo ha ngaahi lao kehe, kuo pau ke fakalao 'a e Konivesio ki he Felotoi ki he Ngaahi Fakakikihi Faka'inivesi.
- (3) Kuo pau 'e 'ikai to'o fakamālohi 'a e koloa 'a ha pisinisi 'inivesi muli 'oku ne ma'u ha tohi fakamo'oni ta'e 'i ai ha totongi huhu'i fe'unga ki ai.
- (4) Kuo pau ke ma'u 'e ha pisinisi 'inivesi muli 'oku ne ma'u ha tohi fakamo'oni 'a e totonu ki he malu'i 'i he kupu 4 'o e Konisitutone 'o Tonga'.
- (5) Fakatatau ki ha ngaahi lao fekau'aki mo e tukuhau' pe pule'i 'o e fetongi pa'anga', 'e ngofua ki ha pisinisi 'inivesi muli 'oku ne ma'u ha tohi fakamo'oni

ke ne 'ave 'ene sino' i pa'anga pisinisi' mo e pa'anga hū mai mei he'ene pisinisi' ki tu'a mei Tonga.

17 Ngaahi fokotu'utu'u fakataimi

- (1) 'E ngofua ki he pisinisi 'inivesi muli kotoa pē 'oku ne fakahoko ha pisinisi 'i Tonga 'i he 'aho 'oku kamata ngāue'aki ai 'a e lao' ni ke ne kole ki he 'Ofisa Pule Ngaue' ki ha tohi fakamo'oni 'i loto 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho ko ia'.
- (2) 'E ngofua ke tali 'e he 'Ofisa Pule Ngaue' ha tohi kole fakalōloa 'o e vaha'a taimi 'i he kupu si'i (1) ki ha toe vaha'a taimi kehe 'o 'ikai toe laka hake 'i he mahina 'e 12.¹⁵

18 Ngaahi Tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisitā, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti' ke ne fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ki hono fakahoko totonu mo lelei 'o e Lao' ni.
- (2) 'O 'ikai ke fakangatangata heni 'a e mafai 'i he kupusi'i (1), 'e ngofua ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi kaveinga ko 'eni' —
 - (a) fakakau, to'o, fakatonutonu pe fakamahino 'o ha ngāue fakapisinisi 'i he Lisi Tuku Makehe';
 - (b) fakakau, to'o, fakatonutonu pe fakamahino 'o ha ngāue fakapisinisi 'i he Lisi Fakangatangata';
 - (c) tu'utu'uni 'o e ngaahi tu'unga 'e ala ngaue'aki fakalukufua pe ki ha fo'i ngāue fakapisinisi pau;
 - (d) tu'utu'uni 'a e founa ki he kole ha tohi fakamo'oni;
 - (e) tu'utu'uni 'a e founa ki hono hiki 'o ha tohi fakamo'oni;
 - (f) ngaahi totongi 'oku pau ke totongi 'i he Lao' ni;
 - (g) ngaahi foomu 'oku fiema'u 'i he Lao' ni;
 - (h) ngaahi founa ki he kole ke fakatonutonu ha ngaahi tohi fakamo'oni mo e ngaahi me'a kuo tohi 'i he lesisita 'inivesi muli mo e ngaahi 'ātakai 'e ngofua pe kuo pau ke fai ai 'a e ngaahi kole ko ia'.

¹ FAKALAHĪ

¹ Lao Fika 22 'o e 2002, kamata'anga 'aho 2 'o 'Epeleli 2007 (K.F 5B/2007)

Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012, kamata'anga 'aho 30 'o Siulai 2012

² Fakahu 'e he Lao 5 'o e 2012

³ Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2012

⁴ Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2012

⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

⁶ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

⁸ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

⁹ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

¹⁰ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

¹¹ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

¹² Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

¹³ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

¹⁴ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

¹⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012